

VAIVA NARUŠIENĖ, KRISTINA SAKALAVIČIŪTĖ

Czesławas Miłoszas ir poezijos vertimai: dialogas su tarpukario Lietuva

Anotacija: Straipsnyje pristatoma Czesławo Miłoszo poetinio vertimo koncepcija, suformuluota jo esė knygoje. Nobelio premijos laureatas poezijos vertimus laikė ne antraeilium užsiėmimu, o viena svarbiausių literatūrinės veiklos sričių, jai skyrė daug dėmesio. Lietuvių literatūrologijos šis Miłoszo kūrybos aspektas ligi šiol buvo paliktas nuošalyje, todėl verta aptarti poezijos vertimus kaip svarbų ryšio su Lietuva barą. Daugiausia dėmesio straipsnyje skiriama tarpukariu užsimezgdusio dialogo pradžiai, kuomet Miłoszas paskelbė į lenkų kalbą išverstas Kazio Borutos eiles, o Albinas Žukauskas ir Juozas Kėkštas lietuvių skaitytojams pristatė į lietuvių kalbą išverstą Miłoszo poeziją.

Raktažodžiai: Czesławas Miłoszas, Kazys Boruta, Juozas Kėkštas, Albinas Žukauskas, poezijos vertimai, lenkų literatūra, literatūriniai ryšiai.

Lietuviai, kalbėdami apie Czesławą Miłoszą (1911–2004), daugiausia dėmesio skiria lietuviškiems jo kūrybinio palikimo motyvams. Ne mažiau mokslininkus domina ir poetą formavusios vietovės: jo gimtinė – Šetenių dvaras bei Kėdainių apylinkės, ir, žinoma, jo universitetinių studijų miestas – tarpukario Vilnius. Miłoszo kilmė, asmenybė ir originali kūryba iš tiesų yra talpi ir palanki tyrimams erdvė, kurioje susikerta lenkiški ir lietuviški pradai. Tačiau kalbant apie kultūrinį dialogą reikšmingas ir meninis vertimas, dažniausiai liekantis tyrinėjimų paribyje. Vertimai nusipelnė atskiro aptarimo, pats Miłoszas juos laikė ypač svarbia veiklos sritimi.

Kadangi Miłoszo požiūris į vertimus lietuvių literatūrologijoje nėra išsamiai aptartas, pirmiausia bus pristatyta paties poeto suformuluota vertimo koncepcija. Jo eseistikos knygoje *Pavergtas protas* (1953), *Gimtoji Europa* (1958), *Ulro žemė* (1977), *Tėvynės ieškojimas* (1992) bei kituose tekstuose gausu svarstymų apie vertimo meną, jo kultūrinę misiją ir technines subtilybes. Susisteminus,

išanalizavus ir apibendrinus šiuos fragmentus galima rekonstruoti gana vientisą Miłoszo požiūrį į meninį vertimą.

Miłoszas yra vertęs lietuvių poetus į lenkų kalbą, o lietuviai, savo ruožtu, vertė ir tebeverčia Miłoszo kūrybą. Keitimosi vertimais istorija prasidėjo tarpukariu, tęsėsi XX a. viduryje, kai ir Miłoszas, ir jį versti galėję lietuvių literatai gyveno emigracijoje, ir intensyviai tebevyksta pastaraisiais dešimtmečiais, ypač Miłoszui tapus Nobelio premijos laureatu, o Lietuvai atgavus nepriklausomybę ir teisę leisti knygas be cenzūros. Be to, Miłoszo vertimai į lietuvių kalbą susiję su didele žanrų įvairove (eilės, romanai, eseistika, publicistika, dokumentika). Kadangi vertimų chronologinės ribos plačios, tekstų įvairovė didžiulė, o straipsnio apimtis ribota, tenka siaurinti tyrimo objektą. Atsižvelgiant į tai, kad vertimai yra sulaukę palyginti nedaug mokslininkų dėmesio, bus laikomasi nuoseklumo principo: pirmiausia aptariami pirmieji, tarpukariu pasirodę poezijos vertimai. Taigi iš esmės bus kalbama apie Miłoszo verstus Kazio Borutos eilėraščius (1933–1936) ir apie Miłoszo poezijos vertimus, kuriuos tarpukario Lietuvos periodikoje paskelbė Juozas Kėkštas bei Albinas Žukauskas (1938–1939).

Pristatant Miłoszo poetinio vertimo koncepciją ir su lietuvių literatūra susijusius vertimus, bus remiamasi keletu metodologinių priėgų. Pirmojoje dalyje, mėginant iš fragmentų rekonstruoti vieningą Miłoszo požiūrį į verstinius tekstus, daugiausia naudojamosi aprašomuoju–analitiniu bei lyginamuoju metodais. Pristatant konkrečius vertimus, neapsiribojama vien lingvistine analize, daugiau dėmesio skiriama istoriniam ir kultūriniam jų atsiradimo kontekstui ir recepcijai, t.y. tiems aspektams, kurie geriausiai atspindi dialoginę vertimo prigimtį. Šiais laikais nebeaktualus siauras lingvistinis vertimo supratimas, ypač kalbant apie meninius tekstus. Neatsitiktinai amerikiečių teoretikas, eseistas George'as Steineris vertimu laiko žmonių ir kultūrų komunikaciją, ir atvirkščiai – komunikacijos nebuvimas prilyginamas nepavykusiam arba klaidingam vertimui¹. Šio mokslininko įžvalgos ypač parankios tyrinėjant Miłoszo santykį su vertimais, kadangi daugeliu atvejų jie vienas kitam antrina, nors ir pasirenka skirtingus kalbėjimo būdus. Ir Miłoszas, ir Steineris savo vertimo koncepcijas formulavo panašiu laikotarpiu, veikiami anuometinės Amerikos akademinės ir intelektualinės aplinkos bei ten vyravusių filosofinių idėjų.

1 George Steiner, *After Babel: Aspects of Language and Translation*, Oxford University Press, 1998, p. 49.

Reikėtų atkreipti dėmesį į dar vieną niuansą, paaiškinantį Miłoszo santykį su meniniu vertimu. Nors Miłoszo vertimo samprata pateikta remiantis vėlesnėmis jo knygomis, ji neturėtų prieštarauti toms nuostatomis, kurių poetas laikėsi tarpukariu: jis teigia, jog kaip kūrėjas visiškai susiformavo iki Antrojo pasaulinio karo, o versdamas laikėsi tų principų, kurie jam buvo įdiegti dar mokantis Vilniaus Žygimanto Augusto gimnazijoje.

Czesławo Miłoszo poetinio vertimo koncepcija

Miłoszas yra pažymėjęs, jog vienai savo skaitytojų kategorijai jis egzistuoja tiktai kaip vertėjas (pirmiausia Biblijos)². Be to, pasakodamas apie kitų autorių tekstus, patekusius į jo akiratį, Miłoszas paprastai sumini ir jų vertimus į kitas kalbas, vienaip ar kitaip juos įvertina – ir ne visada originalo naudai.

Su poetiniu vertimu Miłoszas susidūrė mokydamasis Vilniaus Žygimanto Augusto gimnazijoje. Tai buvo lotynų kalbos mokytojo Adolfo Rožeko aistra: anot Miłoszo, šiam mokytojui „ne tiek rūpėjo, kad mokiniai gerai mokėtų lotynų kalbą, svarbiau, kad gražiai verstų“³. Neatsitiktinai lotynisto asmenybei ir jo taikytam vertimo metodui nemažai vietos skiriama Miłoszo knygoje *Gimtoji Europa*⁴. Rašytojas prisipažino, jog pamokų metu įgytoji patirtis jame stipriai išsiskynio – dėstydamas JAV universitete jis tuo pačiu būdu vedė vertimo seminarą studentams⁵. Nėra abejonų, jog vertimo pamokos Miłoszui teikė didelį malonumą – savo paskaitoje, atsiimdamas Nobelio literatūros premiją, poetas taip apibūdino šviesiausias savo vaikystės patirtis: „Gera nuo vaikystės girdėti lotyniškos liturgijos žodžius, versti mokykloje Ovidijų, mokyti katalikų dogmatikos ir apologetikos.“⁶ Vertimų dėka atsiveriantis Antikos pasaulis įvardijamas kaip svarbi dvasinė patirtis, Vakarų kultūros ištakos, šaltinis, formavęs Miłoszo pasaulėžiūrą bei pasaulėjautą ir tapęs jo kūrybos pamatu.

2 *Maištingas Czesławo Miłoszo autoportretas: Pokalbiai su Aleksandru Fiutu*, iš lenkų kalbos vertė Birutė Jonuškaitė, Vilnius: Alma littera, 1997, p. 335.

3 *Ibid.*, p. 182.

4 Plg.: Czesław Miłosz, *Gimtoji Europa*, iš lenkų kalbos vertė Juozas Tumelis, Vilnius: Regnum fondas, 2003, p. 72–73.

5 *Maištingas Czesławo Miłoszo autoportretas*, p. 68.

6 Czesław Miłosz, *Nobelio paskaita Švedijos mokslų akademijoje*, iš lenkų kalbos vertė Algis ir Barbara Kalėdos, Kaunas: Pasaulio lietuvių kultūros, mokslo ir švietimo centras, 2001, p. 27.

Karo metais pagal teatralų užsakymus atlikti vertimai buvo Miłoszo pragyvenimo šaltinis⁷. Tačiau ėmusis vertimo darbo pragmatizmas nebuvo svarbiausia ir vienintelė varomoji jėga. Miłoszas ne kartą leidžia suprasti, jog versti poeziją buvo vidinė būtinybė, o kai kurie vertimo užmojai tiesiog įsigerdavo į kraują ir persekirodavo ištikus dešimtmečius⁸. Miłoszas nepraleidžia progos palyginti nykų, bet gerai apmokamą biurokratų darbą su įkvepiančiu, nors ir gerokai prasčiau apmokamu vertimu. Jis taip prisimena savo metus Lenkijos radijuje:

Ir, be abejonės, prancūziško eilėraščio vertimas, prie kurio neretai triūsdavau visą mėnesį, stengdamasis atsikelti anksti, kad liktų laiko prieš einant į darbą, visuomeniškai buvo vertingesnis už mėnesį žiovulio rūpinantis korespondencija. Tačiau honoraras, kurį už tai gaudavau, geriausiu atveju buvo tik trisdešimtoji dalis to atlyginimo, kurį sumokėdavo už vaikščiojimą į būstinę, kurioje kilimai sugerdavo žingsnių garsą, o modernūs baldai žadino gerbūvio pagundą.⁹

7 Karo metais Miłoszui teko vertėjauti įvairiomis aplinkybėmis – pavyzdžiui, kalbėdamasis su Fiutu, jis prisimena, jog kurį laiką buvo *interprète* tarp rusų ir vietinių Krokuvos apylinkių žmonių (*Maištingas Czesława Miłoszo autoportretas*, p. 101). Tačiau reikėtų atkreipti dėmesį, kad dėl netikslaus vertimo į lietuvių kalbą *Gimtojoje Europoje* atsirado klaidingas teiginys, neva Miłoszas dirbęs vertėju DP stovyklose, plg.:

„*Mudu abu* [su Tigru, t. y. Tadeuszu Krońskiu – VN, KS], iš Varšuvos deportuoti į stovyklas Vokietijoje, po Sąjungininkų įsiveržimo ten *dirbome* kaip vertėjai iš vokiečių ir anglų kalbos prie britų armijos. Paskui *apsigyvenome* Quartier Latin...“ (Czesław Miłosz, *Gimtoji Europa*, p. 249.)

Tačiau, palyginus šią ištrauką su anglišku ir lenkišku tekstais (būtent iš lenkų kalbos vertė Juozas Tumelis), matyti, jog Miłoszas čia pasakoja ne apie save, o apie savo draugų šeimą – Krońskį ir jo žmoną Ireną Krońską:

„*Both he* [Tadeusz Kroński – VN, KS] *and his wife* [Irena Krońska – VN, KS] had been deported from Warsaw to camps in Germany, and after the entrance of the Allies, *they* had worked there as translators from German and English for the British Army. Later *they* took up residence in the Latin Quartier in Paris...“ (Czesław Miłosz, *Native Realm: A Search for Self-Definition*, Berkeley etc: University of California Press, 1981, p. 259.)

„*Oboje* [Tadeusz Kroński i Irena Krońska – VN, KS], deportowani z Warszawy do obozów w Niemczech, *pracowali* tam po wkroczeniu Aliantów jako tłumacze niemiecko-angielscy przy armii brytyjskiej. Potem *osiedlili się* w Quartier Latin...“ (Czesław Miłosz, *Rodzinna Europa*, Paryż: Instytut Literacki, 1989, p. 215.)

8 Czesław Miłosz, *Ulro žemė*, į lietuvių kalbą vertė Almis Grybauskas, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 173.

9 Czesław Miłosz, *Gimtoji Europa*, p. 183–184.

Minėtieji vertimai, galimas daiktas, net išgelbėjo autoriui gyvybę, nes kaip tik tą dieną, kai buvo subombarduota Varšuva, Miłoszas buvo išvykęs į priemiestį pas kolegą, norėdamas aptarti „itin svarbius reikalus, būtent, mano naują angliško eilėraščio vertimą“¹⁰. Iš čia, pasislėpęs sėklų sandėlyje, jis stebėjo, kaip griūva jo namas, nusinešdamas su savimi jo darbo stalą, „tiekos vidaus imtynių liudytoją“. Vėliau istorija vis kartojosi – pavyzdžiui, darbą Lenkijos ambasadoje JAV Miłoszas laikė tik laiko gaišimu, o po darbo praleistas valandas rašant – tikroju gyvenimu.

Miłoszo požiūris į vertimą dvejopas. Kaip literatas jis supranta, jog tobulas vertimas beveik neįmanomas, o siekiamybė išversti tai, kas ir originalo kalba sunkiai įkandama – intelektualiai prabanga¹¹, tačiau kaip mąstytojas Miłoszas suvokia, jog vertimas – būtinas kultūrų dialogo elementas. Rašytojo nuomone, literatūros vertimų trūkumas trikdo kultūrinę komunikaciją, o tai gali sukelti net katastrofą. Antai Miłoszas svarsto, jog žydų tragedijos Antrojo pasaulinio karo metais būtų pavykę išvengti, jeigu būtų buvę daugiau literatūros vertimų iš jidiš kalbos: pastarieji esą galėjo užkirsti kelią daugeliui prietarų¹². Sprendžiant vertimo būtinybės ir negalimybės problemą Miłoszas-mąstytojas neabejotinai nurungia Miłoszą-literatą: ne veltui vertėjui jis priskiria madų ir kultūrinių vertybių „persodintojo“ misiją¹³, o smulkmeniškus filologus ironizuodamas vadina „uodų kojelių tyrinėtojais“¹⁴. Antraip tariant, dažniausiai netobulos komunikacijos galimybė Miłoszui atrodo geresnė išeitis negu tyla ir visiškas atsiribojimas. Štai kodėl jis vertė kitų autorių kūrybą į lenkų bei anglų kalbas ir džiaugėsi, kai į kitas kalbas buvo verčiami jo paties kūriniai.

Vertimas Miłoszui reiškia pažinimą ir pripažinimą. Pavyzdžiui, tyrinėdamas Oskaro Milašiaus kūrybą ir apgailestaudamas, jog ji vis dar nesulaukė didesnio susidomėjimo, Miłoszas sekė šen bei ten pasirodančius jos vertimus – nors ir iš lėto, bet visgi storėjantį jų pluoštą jis laikė pripažinimo požymiu¹⁵. Miłoszas vertė savo giminaičio tekstus, nes laikė jį iškilia ir tauria figūra, bet drauge leido

10 *Ibid.*, p. 241.

11 Czesław Miłosz, *Ulro žemė*, p. 188.

12 Czesław Miłosz, *Gimtoji Europa*, p. 93–94.

13 *Maištingas Czesławo Miłoszo autoportretas*, p. 288.

14 Czesław Miłosz, *Ulro žemė*, p. 143.

15 Czesław Miłosz, *Tėvynės ieškojimas*, į lietuvių kalbą vertė Algis Kalėda, Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. 186. Taip pat žr.: Czesław Miłosz, *Ulro žemė*, p. 63.

suprasti, jog taip gražina jaunystės metų skolą: tarpukariu Milašiaus išverstas būsimojo Nobelio premijos laureato eilėraštis, išspausdintas anuomet garsiam žurnale, buvo didžiulė paskata ir pripažinimas jaunajam literatui¹⁶. Vėliau faktą, kad turi galimybę leisti savo kūrybą įvairiomis kalbomis, jis pavadino ne tiek savo nuopelnu, kiek Dievo dovana („Mane vedė Ranka“¹⁷). Tačiau vertimais įkūnytas pripažinimas Miłoszui reiškia ne tiktai individo ambicijų patenkinimą ir asmeninę šlovę. Ne menkiau svarbu ir tai, jog vertimais nacionalinės literatūros pažįsta, pripažįsta ir susigražina savus autorius, taip praturtindamos pačios save – čia Miłoszas primena, jog vertimų dėka į Lenkiją sugrįžo Josephas Conradas, o į Lietuvą – Milašius¹⁸. Be to, Miłoszas teigia, jog vertimas gali liudyti ne tik atskirų autorių, bet netgi kalbų statusą, ir primena XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje Lenkijoje išplitusį ne itin pagarbų požiūrį į lietuvių kalbą: „Mintis, kad į tą kalbą galima būtų versti, sakykime, Shakespeare’ą, būtų pasirodžiusi keista. Juk lietuvių kalba buvo prasčiokų kalba.“¹⁹ Miłoszo eseistikoje ne kartą nuskamba mintis, jog tam tikromis aplinkybėmis vertimai, kaip ir jų nebuvimas, gali tapti politinių, socialinių, religinių nuostatų arba pokyčių indikatoriais (plg. *Tėvynės ieškojime* analizuojamą Jokūbo Geištoro tekstą ir svarstymus, kodėl atsirado būtinybė išversti lenkišką himną į lietuvių kalbą²⁰).

Ypatingą simbolinę prasmę meniniam vertimui Miłoszas suteikia knygoje *Pavergtas protas*. Metaforos „Shakespeare’o vertimai“ dėka šis veikalas įgyja žiedinę kompoziciją. Knygos įžangoje rašytojas prisipažįsta suprantas tuos, kurie ryžtasi taikstyti su režimu, kad tik galėtų „užsiiminėti eilivimo metrika ir versti Shakespeare’ą“²¹. Jis svarstė tokią galimybę kaip savo asmeninę perspektyvą: „Po karo sunaikinimų atstatomoje Varšuvoje būčiau galėjęs dirbti žvilgsniu siekdamas tolimą ateitį. Būčiau vertęs Shakespeare’ą – koks malonumas pralaužti kalbos pasipriešinimą ir rasti sakinius, prilygstančius jėga originalui!“²² Vis dėlto Miłoszo pasibjaurėjimas režimu buvo toks stiprus, jog šitą kompromisą jis čia

16 Apie tai Miłoszas rašo savo veikale *Gimtoji Europa* (p. 166). Plg.: Czesław Miłosz, „Un Chant“, trad. Oscar Vladislas de Lubicz Miłosz, in: *Cahiers du Sud*, 1938, mars, Nr. 203.

17 Czesław Miłosz, *Gimtoji Europa*, p. 280.

18 Czesław Miłosz, *Tėvynės ieškojimas*, p. 188.

19 *Ibid.*, p. 44.

20 *Ibid.*, p. 73.

21 Czesław Miłosz, *Pavergtas protas*, iš lenkų kalbos vertė Almis Grybauskas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1995, p. 12.

22 *Ibid.*, p. 295.

pat atmetė, pasirinkdamas disidentų dalią. Baigdamas knygą jis rašo: „Ar galėjau, būdamas toje pusėje, kur murmesiu ir burbėjimu išreiškiamas beviltiškas ir veriantis žmogaus ilgesys, ar galėjau būdamas ten vaikščioti minkštu kilimu savo bute privilegijuotųjų kvartale ir gėrėtis Shakespearu?“²³ Tačiau nedaugelis išdrįso rinktis emigranto duoną. Ne vienam literatui vertimas tapo iš pirmo žvilgsnio saugia, o iš tiesų – tik iliuzine priebėga. *Pavergtame prote* Miłoszas atskleidžia, kaip veikė šis saviapgaulė pagrįstas mechanizmas. Mažuma rinkosi konjunktūrinius autorius, tikėdamiesi iš tokių vertimų gauti finansinės naudos, kartu parodydami ir savo lojalumą režimui. Dauguma nuoširdžiai tikėjo, kad, versdami senesius autorius, išvengs ideologinių pažiūrų deklaravimo, ir tarėsi, jog „cheminiams eksperimentams, tiltų statybai, poezijos vertimams nereikia apsimetinėjimo“²⁴. Sistema buvo gerai perpratusi tokius vertėjų žaidimus ir todėl gebėjo jais manipuliuoti. Miłoszas, pasitelkęs rašytojo Delta pavyzdį, parodo, kaip vertėjai būdavo pajungiami valdančiųjų tikslams. Pasinaudojusi rašytojais valdžia pašalindavo juos iš aktyvaus kultūrinio gyvenimo: užsakydama jiems senųjų klasikų vertimus, ji ciniškai demonstruodavo, jog „socialistiniame ūkyje niekas neturi prašapti. Atlikusieji savo vaidmenį gali rasti pakankamai jų gabumus atitinkančio darbo. Pasirūpinta ir Deltos egzistencija: valstybinė leidykla jam užsakė Shakespeare'o dramų vertimų“²⁵. Štai kodėl Miłoszui „Shakespeare'o vertimai“ tampa ironiška ir gaudžia režimo metafora, išreiškiančia ir socialistiniuose kraštuose likusių menininkų situaciją, ir kiekvieno žmogaus asmeninį apsisprendimą.

Faktas, jog vertimą Miłoszas supranta nepalyginamai plačiau negu vien filologinį darbą, akivaizdžiai patvirtinamas jo esė apie Williamo Blake'o kūrybą. Viename puslapyje Miłoszas kaip literatas teigia, jog šio anglų poeto „neįmanoma išversti į lenkų kalbą be didelių nuostolių“, o čia pat, prabilęs kaip mąstytojas, konstatuoja, jog Blake'o poezija atsilaiko prieš bet kokius bandymus jos turinį versti į filosofijos kalbą, ir atvirksčiai – mėginant „versti“ jo simbolius į kasdienę kalbą, prarandama pusė tų simbolių prasmės²⁶. Antraip tariant, žodžiu *vertimas* Miłoszas nusako pačią susikalbėjimo ir bylojimo esmę. Vertimas jam – komunikacijos aktas, grįstas ne vien gramatika, bet ir ryšiais tarp skirtingų disciplinų, istorinių ir kultūrinių epochų.

23 *Ibid.*, p. 298.

24 *Ibid.*, p. 94.

25 *Ibid.*, p. 230.

26 Czesław Miłosz, *Ulro žemė*, p. 146, 152, 158.

Vis dėlto Miłoszui vertimai buvo ne vien vartojama medžiaga, bet ir kasdieninis darbas, į kurį jis žiūrėjo itin atsakingai. Anot jo, netgi Adomo Mickevičiaus *Ponas Tadas* svetimšaliams gali atrodyti lėkštas, jeigu vertimas nepakankamai geras ir jame žūsta užslėpta prasmė²⁷. Štai kodėl vertėjui nederėtų pervertinti savo jėgų. Kai kurių mėgstamų poetų Miłoszas nediršo versti dėl ypač komplikotos jų poetinės kalbos²⁸. Kartais neišverčiamumo problemos kyla ne dėl atskirų autorių savitumo, o todėl, kad kalbos be galo skiriasi viena nuo kitos. Miłoszas ne kartą lygina išoriškai panašias lenkų bei rusų kalbas ir padaro išvadą, jog jos labai skiriasi ir savo ritmika, ir intonacija, ir semantine struktūra. Todėl, anot Miłoszo, versti iš rusų kalbos į lenkų kalbą labai sudėtinga, o kai kuriais atvejais ir neįmanoma – pavyzdžiui, rusų kalbos humoro „saldžiai brutalūs atspalviai yra neišverčiami“²⁹. Be to, gyvybiškai svarbu įvertinti ir kalbos, į kurią verčiama, specifiką ir galimybes. Pavyzdžiui, Milašiaus tekstų Miłoszas nediršo versti į lenkų kalbą, nes pastaroji, jo nuomone, nepakankamai filosofiška, gremėzdiška, stokojanti daugybės sąvokų. Supratęs, jog „tas pat, pasakyta netinkamais žodžiais, visai ne tas pat“, Miłoszas apsisprendė versti Milašiaus kūrybą į šiuo požiūriu turtingesnę anglų kalbą³⁰. Panašiai jis nuogaštuoja, kad kam nors nešautų į galvą lenkiškai perteikti Emanuelio Swedenborgo, nes esą lenkų kalba dėl ritminio „minkštumo“ šio autoriaus kūrybą tiesiog sudarkytų³¹. Nepasitenkinimą gimtosios kalbos „beformiškumu“ bei polinkiu į „mokytą vapėjimą“ Miłoszas reiškia ne kartą ir pripažįsta, jog ji nepakankamai niuansuota, kad galėtų ją tiksliai išreikšti savo paties mintis³².

Antra vertus, pavykęs, tinkamai atliktas vertimas padeda iššifruoti net itin hermetiškus tekstus, atveria paslėptas ir užtamsintas prasmes. Miłoszas prisipažįsta, jog Milašiaus tekstams perskaityti ir pasitikrinti, kaip jie skamba kita kalba, prireikė daugybės laiko ir pastangų, įveikiant sakinių priešišlumą, tačiau jis vis dėlto išlošė, nes taip buvo nuskaidrinta jų prasmė. „Man rodos, o tai ne vien asmeninė nuomonė, jog angliškoji versija truputį permatomesnė nei prancūziškasis originalas“, – su džiaugsmu konstatuoja vertėjas³³. Ir apie savo kūrybos

27 *Ibid.*, p. 113.

28 *Maištingas Czesława Miłoszo autoportretas*, p. 360.

29 Czesław Miłosz, *Gimtoji Europa*, p. 131.

30 Czesław Miłosz, *Ulro žemė*, p. 88–89.

31 *Ibid.*, p. 142.

32 *Ibid.*, p. 244.

33 *Ibid.*, p. 173.

vertimus į anglų kalbą Miłoszas yra sakęs, jog jie jam padėjo geriau suprasti savo paties tekstus, įsisąmoninti jų specifiką³⁴. Miłoszo manymu, pasitaiko ir tokių atvejų, kai vertimai originalus ne tik praskaidrina, bet netgi pagerina. Pavyzdžiui, prisimindamas savo paauglystės lektūrą rašytojas mini Jamesą Fenimore'ą Cooperį, anot jo, baisiai nuobodų autorių, kuriuo susižavėjęs tik todėl, kad buvo puikiai išverstas ir sutrumpintas³⁵. Panašiai Miłoszas mano ir, pavyzdžiui, apie George'ą Gordoną Byroną, kurį laiko perdėm literatūrišku. Šio autoriaus populiarumą slavų kraštuose jis aiškina gerų poetinių vertimų rezultatu ir tvirtina, kad tik dėl vertimų Byronas gali išsaugoti savąją legendą³⁶.

Vertime, ypač poezijos, Miłoszui svarbiau ne preciziškas reikšmių perkėlimas, o išlaikyta skaidri eilėraščio struktūra, ritmiškas kalbos pulsavimas. Ritmui poetas skiria ypač daug dėmesio, sieja jį ne tik su eilėraščio esme, bet ir su paties žmogaus egzistencijos pagrindais. „Ritmas yra giliausia žmogaus gyvenimo esmė“³⁷, „mes – tai ritmas, kraujo pulsavimas, organizmas, išorinės erdvės struktūras verčiąs vidine erdve“³⁸, – teigia Miłoszas. Ritmu, jo nuomone, galima apibūdinti netgi emigracijos tragizmą: „Aplinkos pakeitimas sukelia ritmo pažeidimus ir didelį energijos nuostolį, siekiant pereiti prie naujojo ritmo. [...] Tad sėslumas gali būti suvokiamas kaip įgimtas dalykas, o šiame šimtmetyje išplitusi tremtinio lemtis reikštų, jog su ja yra pažeidžiama natūrali žmogiškoji santvarka.“³⁹ Sudėtingą ir filosofišką požiūrį į ritmą Miłoszas perėmė iš Milašiaus. „Pats O. W. M. metafizikos branduolys yra Ritmas,“ – padaro išvadą Miłoszas, įsigilinęs į savo mokytojo tekstus⁴⁰. Sugebėjimą perteikti ritmą Miłoszas laiko sunkiausiu ir pagrindiniu darbu verčiant poeziją⁴¹. Dideliu savo kaip vertėjo privalumu jis laikė įgimtą ritmo jausmą ir klausą, kurios dauguma lenkų, anot jo, neturi, todėl yra nejautrūs „sudėtingiems, paprastumo gaubiamiems ritmams“⁴²

34 *Maištingas Czesławo Miłoszo autoportretas*, p. 324.

35 *Ibid.*, p. 311.

36 Czesław Miłosz, *Ulro žemė*, p. 51.

37 Czesław Miłosz, *Tėvynės ieškojimas*, p. 240.

38 Czesław Miłosz, *Ulro žemė*, p. 223.

39 Czesław Miłosz, *Tėvynės ieškojimas*, p. 256.

40 Czesław Miłosz, *Ulro žemė*, p. 185.

41 *Maištingas Czesławo Miłoszo autoportretas*, p. 331. Plg. tos pačios knygos p. 68, kur Miłoszas dar kartą patvirtina, jog ritmo pajauta buvo tas atspirties taškas, nuo kurio prasidėdavo jo kaip vertėjo darbas.

42 Czesław Miłosz, *Gimtoji Europa*, p. 98.

(aptardamas Marijos Rodziewiczównos romanus, Miłoszas pastebi, jog ji neįtaigiai vaizduoja žemesniuosius visuomenės sluoksnius ir prastai perteikia jų žargoną, čia pat paaiškindamas, jog jai aiškiai trūksta klausos). Miłoszo manymu, tikru poetu tampama, kai visiškai susiformuoja kūrėjo ritminis srautas – tuomet jis įgauna imunitetą įvairiems skoliniams ir prabyla jam vienam būdinga kalba. *Ulro žemėje* Miłoszas nurodo, jog jo paties ritminis srautas susiformavo dar iki Antrojo pasaulinio karo⁴³.

Czesławas Miłoszas – Kazio Borutos vertėjas

Miłoszas lietuvių autorius atrado ir ėmė juos versti į lenkų kalbą 1933 m., t.y. kiek anksčiau, negu lietuviai susidomėjo Miłoszo kūryba. Tiesa, tų autorių iš viso buvo tik du – studijų metais Miłoszas vertė Kazio Borutos, o vėliau – Tomo Venclovos poeziją. Kaip jau buvo minėta, šįkart bus susitelkta į ankstyvuosius Borutos eilėraščių vertimus.

Panašu, jog į Borutos kūrybą Miłoszo dėmesį atkreipė studijų laikų draugas Pranas Ancevičius. Kalbėdamasis su Aleksandru Fiutu, Miłoszas ne kartą mini Ancevičių ir prisipažįsta, kad kaip tik jis, nepriklausomas socialistas, revoliucinis marksistas, su kuriuo bendrabutyje diskutuodavo iki paryčių, studijų metais darė jam didžiulį poveikį. Ancevičius patikėdavo draugui „įvairias revoliucines politines paslaptis“, per jį Miłoszas susipažino su daugybe jaunų žmonių – lietuvių, baltarusių, žydų⁴⁴. Nuomonės, jog su vienu garsiausių kairuoliškų pažiūrų lietuvių poetų Miłoszą supažindino būtent Ancevičius, laikosi ir Tomas Venclova, plačiau aptaręs jų dvių draugystę⁴⁵. Tačiau, galimas daiktas, Borutos kūrybą Miłoszas būtų atradęs ir savarankiškai, nes gyvendamas Vilniuje skaitė lietuvių leidinius, sekė lietuvišką spaudą ir netgi su ja polemizavo. Antai Vilniaus žurnalistas Rapolas Mackonis savo prisiminimuose rašo apie *Vilniaus rytojaus* ir žagariečių apsižodžiuojimus, susijusius tiek su politika, tiek su kultūra, pažymėdamas,

43 Czesław Miłosz, *Ulro žemė*, p. 49–50.

44 *Maištingas Czesławo Miłoszo autoportretas*, p. 59, 206, 231.

45 Tomas Venclova, „Kazys Boruta, Pranas Ancevičius ir Czesław’as Miłosz’as: apie kelis Borutos eilėraščių vertimus į lenkų kalbą“, in: *Susitikimai su Kaziu Boruta: Atsiminimai*, sudarė Eglė Borutaitė-Makariūnienė, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 239–251.

jog lenkų pusėje pirmu smuiku griežė būtent Miłoszas⁴⁶. Beje, Miłoszo įprotis domėtis kultūrinio Lietuvos gyvenimu nedingo ir gyvenant Vakaruose – pavyzdžiui, *Tėvynės ieškojime* jis prisipažįsta skaitęs lietuvišką spaudą⁴⁷. Galų gale, Borutos kūryba domėjosi ir ją vertino visa *Žagarų* grupė. 1934 m. išėjusiam *Žagarų* numeryje, kuris buvo skirtas lietuvių autoriams, Wacławas Zaleskis išspausdino į lenkų kalbą išverstą Borutos apsakymą „Saulę ant savo pečių parnešti išėjo“⁴⁸, o Miłoszas, prisidengęs Arono Pirmo slapyvardžiu, savo straipsnyje „Pašnekesys apie literatūrą“ taip paaiškina, kodėl *Žagarų* grupei artima Borutos kūryba:

[...] Boruta liko ištikimas savo kilmei ir yra atsparus bet kokiai importuotai kultūrai. Jis yra primityvus, tačiau būtent dėl šio nuoširdaus primityvizmo geba daryti įspūdį. Tuo tarpu kiti, pasiduodantys įvairių –izmų poveikiui, atrodo keistai, kaip negrai, apsirėdę kailiais. [...] Boruta yra pirmarūšis meistras ir kaip niekas kitas jaučia kalbą. Tačiau ir jis neišvengė įtakų, pavyzdžiui, Jesenino. Bet tai nepakenkė. Juk Jeseninas taip pat buvo valstietis, buožė. Poetas, išaugęs kaime, gali rašyti jo veikiamas, nepatirdamas žalos talentui.⁴⁹

Liudas Gira, recenzuodamas šį leidinį, pastebėjo, jog *Žagarai* „spiečia apie save daugiausia kairesniojo sparno žmones“⁵⁰. Kaip tik dėl kairumo kiti lietuvių leidiniai rodė žagariečiams netgi atvirą priešišumą, prikišdami jiems komunizmo idėjų platinimą. *Vilniaus rytojus*, pristatydamas „lietuvišką“ *Žagarų* numerį, tvirtino, esą padorus lenkas tokių dalykų nerašytų ir nespausdintų, o „lenkų visuomenė tokiomis *Žagarais* su lietuvių literatūros ir meno laimėjimais ne supažindinama, bet klaidinama“⁵¹.

Užuominų apie tai, kad Boruta artimai bendravo su jaunaisiais kitų tautybių pažangiojo sparno literatais, galima rasti ir kitur, pavyzdžiui, „Vilniaus valkatų“ klubo leidinyje *Włóczęga (Valkata)*. Čia paskelbta iškalbinga žinutė apie 1933 m.

46 Rapolas Mackonis, *Amžias liudininko užrašai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2001, p. 200, p. 465.

47 Czesław Miłosz, *Tėvynės ieškojimas*, p. 188.

48 Kazys Boruta, „Wyszedł, aby słońce na plecach przyniość“, *Żagary*, 1934, Nr. 3–4, p. 1–2.

49 Aron Pirmas, „Rozmowa o literaturze“, *Żagary*, 1934, Nr. 3–4, p. 3.

50 Liudas Gira, „Lietuviškasis vilniškių lenkų literatų *Žagary* numeris“, *Literatūros naujienos*, 1934, Nr. 3, p. 2.

51 [b. p.] „Ką rašo kiti. Kuo *Vilniaus žodis* džiaugiasi“, *Vilniaus rytojus*, 1934, Nr. 23, p. 2.

vasario 12 d. Śniadeckio salėje įvykusį „Maišto poezijos vakarą“, pritraukusį net 400 klausytojų. Jame skaityta poezija lenkų, baltarusių, žydų, lietuvių kalbomis. Lietuviams šiame vakare atstovavo Boruta, jo eilės skambėjo greta Mariano Czuchnowskio, Władysława Broniewskio, Miłoszo, Vladimiro Majakovskio, Jankos Kupalos ir kitų poezijos⁵². Žurnale *Włóczęga* spausdinosi nemažai žagaričių, tad 1933 m. Miłoszo versta Borutos kūryba neatsitiktinai pasirodė šiame leidinyje. Tai buvo trys eilėraščiai – „Žemaičiai kalėjime“, „Vilko laimė“⁵³ ir „Artojų maištas“⁵⁴, paimti iš Borutos eilėraščių rinkinio *Kryžių Lietuva* (1927). Pristatydamas Borutos kūrybą Miłoszas ją vadina vienu didžiausių jaunosios lietuvių kartos poetų ir gretina su garsiais Europos poetais, aiškina, jog Borutos kūrybą naudinga versti į lenkų kalbą: „palyginus su šiuolaikine lenkų poezija, jo kūryboje randame tokius pradus, kurių, nepaisant didelių pastangų, neturi lenkų avangardistai. Audringi Borutos eilėraščiai turi mažai bendra su lenkų poezija.“⁵⁵ Be to, Miłoszo eilėraščių rinkinyje *Trzy zimy* (*Trys žiemos*, 1936) pirmą kartą buvo paskelbti Borutos eilėraščių „Moteris iš Baltijos kranto“, „Baltijos peizažas“, „Meilė iš tolo“, „Baltijos vėjų daina“⁵⁶ vertimai. Nors eilėraščių ciklas apie Baltiją įėjo į Borutos knygą *Duona kasdieninė* (1933), juos Miłoszas greičiausiai vertė iš *Trečio Fronto* puslapių⁵⁷.

Tarpukario Lietuvoje į Miłoszo atliktus Borutos eilėraščių vertimus dėmesį atkreipė Liudas Gira, įvertinęs Miłoszą kaip „visai gerą lietuviškosios poezijos vertėją“. Regis, šiek tiek skeptiškai recenzentas žiūrėjo tiktai į Miłoszo pateiktą „entuziastingą Borutos kūrybos apibūdinimą“ ir faktą, kad „iš lenkų poetų, mokančių lietuvių kalbą, Č. Miłosz, kaip matyt, Borutos ideologijos žmogus“⁵⁸. Galbūt Girus nepasitikėjimą Miłoszu didino ir tai, kad dar visai neseniai, užimdamas žvalgybos viršininko pareigas, jis buvo ištrėmęs iš Lietuvos poeto tėvą už dalyvavimą POW (*Polska Organizacja Wojskowa*) rengiamame perversme. Tiesa,

52 [b.p.], „Wieczór poezji buntu“, *Włóczęga*, 1933, Nr. 7, p. 15.

53 Kazys Boruta, „Žmujdzini w więzieniu“, „Wilcze szczęście“, *Włóczęga*, 1933, Nr. 4, p. 8.

54 Kazys Boruta, „Bunt oraczy“, *Włóczęga*, 1933, Nr. 6, p. 4–6.

55 Czesław Miłosz komentaras apie Borutos kūrybą, *Włóczęga*, 1933, Nr. 6, p. 4.

56 Kazimierz Boruta, „Z wierszy bałtyckich“, in: Czesław Miłosz, *Trzy zimy*, Wilno: Związek Zawodowy Literatów Polskich, 1936, p. 28–30.

57 Tai savo straipsnyje argumentuotai įrodinėja Venclova, žr. Tomas Venclova, „Kazys Boruta, Pranas Ancevičius ir Czesław’as Miłosz’as: apie kelis Borutos eilėraščių vertimus į lenkų kalbą“, p. 246.

58 Liudas Gira, „Lenkiškieji lietuvių poetų vertimai“, *Literatūros naujienos*, 1934, Nr. 3, p. 2.

pats Miłoszas dėl to didesnės nuoskaudos nejautė ir net yra pareiškęs, jog „jam [tėvui – VN, KS] nereikėjo stoti prieš Lietuvos valstybę“⁵⁹. Tuo tarpu Girą jis prisimena draugiškai, kaip vieną iš lietuvių literatų, 1938 m. priėmusių jį Kaune⁶⁰.

Kad ir kokie rezervuoti Giros vertinimai, anuomet jie buvo bene vieninteliai. Šiais laikais Miłoszo atliktus Borutos vertimus plačiau aptarė tik tai Tomas Venclova, detalai išanalizavęs poemą *Artojų maištas* ir eilėrašį „Baltijos peizažas“. Minėtame kritikos straipsnyje ypač susitelkiama į vertimo poetikos dalykus, tačiau ne mažiau įdomu išsiaiškinti, ar Miłoszą tikrai žavėjo tik tai Borutos poetinė kalba, ar labiau negu eilėraščių išraiška viliojo revoliucingas tekstų turinys ir ideologinis eilėraščių pamatas. Nors Miłoszas akcentuoja Borutos poetinės kalbos naujumą, į akis pirmiausia krinta jo vertimams pasirinktų eilėraščių tematika. Daugumoje jų, išskyrus eilėraščių ciklą apie Baltiją, pabrėžiama socialinė neteisybė, o „Žemaičiai kalėjime“ ir agitacinio tono „Artojų maištas“ atspindi politines realijas. Miłoszas pakomentuoja, kad „Žemaičiai kalėjime“ parašytas po nepavykusio 1927 m. perversmo Tauragėje, taip paaiškindamas gana abstraktų poetinį tekstą. Tai rodo pastangas nenutolti nuo gyvenimo ir nuostatą, kad poezija turi byloti ne vien apie estetines vertybes. Juo labiau, kad Borutos eilėraštis „Žemaičiai kalėjime“ neturi didesnės meninės vertės (tai rodo jau pirmosios strofos nuvalkiotas rimas „saulė / pasaulis“). Tad Miłoszo deklaracija, jog jis verčias Borutos kūrybą dėl išskirtinai originalios meninės kalbos, turėtų būti vertinama kritiškai.

Kadangi Miłoszo vertimo techniką lingvistiniu požiūriu plačiau aptarė Venclova, vengiant pasikartojimų, šiame straipsnyje bus apsiribota pastebėjimu, jog kai kuriuos dalykus galima interpretuoti keleriopai. Pavyzdžiui, Miłoszo vertimuose palyginti dažnai atsirandanti lingvistinė perteklių Venclova aiškina poeto polinkiu išplėtoti originalo įvaizdžius ir juos pakomentuoti⁶¹. Bet, rekonstravus Miłoszo vertimo koncepciją, darosi akivaizdu, jog jis linkęs teikti pirmenybę ne tiek semantikos dalykams, kiek ritmui ir rimui. Taigi galima manyti, jog jis perfrazuoja, interpretuoja Borutos mintį ne tam, kad geriau atskleistų eilėraščio prasmę, o tam, kad būtų išsaugotas rimas, plg.:

59 Czesław Miłosz, *Tėvynės ieškojimas*, p. 49.

60 Czesław Miłosz, *Išvyka į Dvidešimtmetį*, iš lenkų kalbos vertė Laura Liubinavičiūtė, Vilnius: Pasviręs pasaulis, 2003, p. 10.

61 Tomas Venclova, „Kazys Boruta, Pranas Ancevičius ir Czesław’as Miłosz’as: apie kelis Borutos eilėraščių vertimus į lenkų kalbą“, p. 248.

Saulės žagrė spindi arimų padange,	Pług słońca błyszczy w zagonach podniebia.
<i>Saulė irgi artojas. Tik laisvas,</i>	<i>Słońce też oracz. Ale wolny. Hardy.</i>
Jos niekas neengia,	Nikt mu z rąk nie wydziera chleba,
Todėl jos labanakt šypsenu <i>gaisras.</i>	Jego dobranoc – uśmiechów <i>pożary.</i>
(„Artojų maištas“)	(„Bunt oraczy“)

Pasitaiko, kad, norėdamas išlaikyti eilėraščio rimą, vertėjas pakeičia ne tik tai atskirus žodžius, bet ir rimavimo būdą. Pavyzdžiui, Borutos pamėgtas kryžminis rimas ne kartą pakeičiamas gaubiamuoju:

O ne! Dianas devynias saulė <i>netekėjo,</i>	Nie! Nie wschodziło słońce dziewięć <i>dni,</i>
Naktis devynias žalios vėtros <i>ūžė.</i>	zielone wichry dziewięć nocy <i>grały.</i>
Dešimtą dieną žemėje <i>arėjų</i>	Dnia dziesiątego przyspiewami <i>chwały</i>
Dainavo saulė slanksčiuose <i>bakūžių.</i>	słońce na chaty kładło ostre <i>skry.</i>
(„Žemaičiai kalėjime“)	(„Żmudzini w więzieniu“)

Miłoszas ne sykį keičia ir eilėraščių strofiką. Dažniausiai jis sujungia du posmus į vieną (taip nutinka eilėraščiuose „Meilė iš tolo“ ir „Moteris iš Baltijos kranto“), kartais įterpia keletą papildomų savos kūrybos eilučių (2-oji strofa eilėraštyje „Žemaičiai kalėjime“) arba atsisako vienos kitos Borutos minties („Artojų maišto“ II dalyje).

Vis dėlto, perteikdamas Borutos kūrybą lenkiškai, Miłoszas teksto pakeitimas nepiktnaudžiauja ir iš principo išlaiko originalią verčiamų eilėraščių formą. Lygiai tą patį galima pasakyti ir apie turinį – Miłoszas mėgina versti tiksliai, nenuoldamas nuo minties, tik retkarčiais paaukodamas tikslią frazę vardan ritmo. Tai rodo, kad jis lieka ištikimas savo nuostatai, jog ritmas yra svarbiausias poetinio teksto komponentas. Miłoszo vertimai nevienodai pavykę: kai kurie („Artojų maišto“ VI dalis) yra gana tikslūs formos ir turinio požiūriu, o, pavyzdžiui, „Vilko laimė“ daugiau nukrypimų nuo minties, neišlaikomas rimas⁶². Tačiau,

62 Palyginti su kitais Miłoszo vertimais, „Vilko laimė“ nusisekusi bene prasčiausiai. Nelanksti frazė, neišlaikyti rimai lyg ir patvirtina Venclovos teiginį, jog šis vertimas Miłoszui priskiriamas nepagrįstai ir turi kitą autorių, galbūt Teodorą Bujnickį (plg.: Tomas Venclova, „Kazys Boruta, Pranas Ancevičius ir Czesław’as Miłosz’as: apie kelis Borutos eilėraščių vertimus į lenkų kalbą“, p. 245). Antra vertus, į naujausias Miłoszo knygas „Vilko laimė“ įtraukiamas kaip neabejotinas jo palikimas, plg.: Czesław Miłosz, *Przekłady poetyckie*, Krakow: Znak, 2005, p. 31–32.

vertinant kiekybiškai, pavykusių vietų vertimuose yra daugiau. Tad galima sucti ir su Gira, ir su Venclova, teigusiais, kad tarpukariu lietuvių poezija Miłoszo asmenyje surado gerą vertėją.

Czesławo Miłoszo kūryba tarpukario Lietuvos spaudoje

Miłoszo kūrinų vertimai į lietuvių kalbą turi ilgą ir palyginti turtingą istoriją. Praėjus vos ketveriems metams po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo, pasirodė Elenos Baliutavičiūtės knyga *Rašytojai – Nobelio premijos laureatai* (1994). Joje pateikiamos ne tik Nobelio premijos laureatų kūrybinės biografijos, bet ir surinkta jų kūrybos vertimų į lietuvių kalbą bibliografija. Miłoszui skirtoji bibliografija, palyginti su daugelio kitų, atrodo gana įspūdingai ir užima kone pusšimtį pozicijų, apimančių vertimus nuo 1940 iki 1993 m.⁶³ Dar po kelerių metų lietuvių kalba pasirodė Miłoszo *Rinktiniai eilėraščiai* (1997) byloja, jog šio poeto populiarumas tik didėja, nes kai kurie kūriniai išversti po keletą kartų, t.y. sulaukė iškart keleto vertėjų dėmesio (Algio Kalėdos, Sigitos Gedos, Tomo Venclovos, Vytauto Ališausko, Henriko Radausko, Rolando Rastausko ir kitų). O štai Vyturys Jarutis vienas pats išvertė visą Miłoszo eilėraščių rinkinį⁶⁴. Vis dėlto pastaraisiais dešimtmėčiais leistose knygose labai mažai žinių apie pirmuosius Miłoszo vertėjus į lietuvių kalbą. Baliutavičiūtė knygos bibliografijoje nenurodė nė vieno tarpukariu spausdinto Miłoszo poezijos vertimo. Venclova poezijos vertimų rinktinėje *Kitaip* (2006) pamini, kad pirmuosius Miłoszo vertimus į lietuvių kalbą skaitė *Naujojoje Romuvoje*, tačiau nepatikslina, nei kas buvo jo pirmtakai, nei kokie tekstai pateko į jų akiratį⁶⁵. Taigi paaiškėja, jog, norint visapusiškai įvertinti Miłoszo poezijos vertimus į lietuvių kalbą ir jų kelią pas lietuvių skaitytojus, reikia detaliau apžvelgti tarpukariu užsimezgsusio dialogo pradžią.

Pirmuosius Miłoszo vertimus į lietuvių kalbą glaustai apibūdino Alfonsas Nyka-Niliūnas:

63 Elena Baliutavičiūtė, *Rašytojai – Nobelio premijos laureatai*, Vilnius: Vaga, 1994, p. 400–401.

64 Czesław Miłosz, *Tai*, vertė Vyturys Jarutis, Vilnius: Strofa, 2002.

65 Tomas Venclova, *Kitaip: Poezijos vertimų rinktinė*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006, p. 367.

Czesław Miłosz poezijos pirmieji vertimai lietuvių kalba pasirodė apie 1938 metus, pirmiesiems Katastrofos simfonijos uvertiūros taktams skambant. Tų vertimų iniciatoriai buvo „anapus“, t.y. Vilniuje gyvenę lietuvių poetai: [...] Juozas Kėkštas ir A. Žukauskas. Nei tuometinėje lietuvių publikoje, nei rašytojų sluoksniuose Cz. Miłosz poezija nesulaukė didesnio dėmesio. Dauguma ją sutiko šaltai ir rezervuoti ai priori, nė nebandydami peržengti per 20 metų pastatytos absurdiškos tautinio, kultūrinio bei politinio antagonizmo kinų sienos; kitiems ji egzistavo tik dėl to, kad jos autorius buvo kilęs iš Lietuvos, t.y. „lietuvius“, ir Oscar W. de Lubicz-Miłosz giminaitis; dar kiti jos visiškai nesuprato.⁶⁶

Iš karto reikia pasakyti, jog Kėkštas geriau žinomas kaip Miłoszo vertėjas į lietuvių kalbą negu Žukauskas, nors pastarasis jo poezijos vertimų yra paskelbęs anksčiau. Kėkštas savo vertimus išleido atskira knyga *Epochos sąmoningumo poezija* (1955), o Žukauskas daugiausia spausdinosi kairiųjų periodikoje bei vienkartinuose leidiniuose, jo vertimai nesurinkti, nežinoma, kiek iš viso jų būta, kur jie paskelbti. Tiesa, lietuvių literatūrologai jau atkreipė dėmesį į Žukausko ir Miłoszo kūrybos paraleles⁶⁷, tačiau vertimų klausimo jų studijose nėra.

Kol kas neturėdami Žukausko atliktų vertimų bibliografijos, patyrinėkime vieną jo vertimo pavyzdį – Miłoszo eilėraštį „Pinigo garbei“, kuris 1938 m. išspausdintas leidinyje *Vienkartinis*⁶⁸. „Pinigo garbei“ – struktūros ir kalbos požiūriu sudėtingas kūrinys, paimtas iš pirmosios Miłoszo knygos *Poema apie sustingusį laiką* (*Poemat o czasie zastygłym*, 1933). Žukauskui, kuris savo originaliojoje poezijoje linko į komplikuoatą epinį pasakojimą, šis Miłoszo eilėraštis buvo artimas savo forma, bet ne menkesnį vaidmenį renkantis tekstą vertimui, ko gero, suvaidino ir jo turinys – korumpuotos teisės saugos kritika. Nors Miłoszas jame apeliuoja į bendražmogiškas vertybes, tačiau problematika artima ir kairiesiems, kritikavusiems buržuazinės visuomenės ydas. Versdamas Žukauskas stengėsi išlaikyti kuo tikslesnę Miłoszo mintį, ir jam dažniausiai tai pavykdavo. Tiesa, kartais vertime „erelis“ virsta „aru“, o žali teismo salės apmušalai – „balta

66 Alfonsas Nyka-Niliūnas, „Užsklanda“, in: Czesław Miłosz, *Epochos sąmoningumo poezija*, Buenos Aires: Literatūros lankai, 1955, p. 87.

67 Plg.: Alma Lapinskiėnė, „Kelio pradžia – tarpukario Vilniuje“, *Lituanistica*, 2007, t. 70, Nr. 2, p. 82, 85–86.

68 Czesław Miłosz, „Pinigo garbei“, in: *Vienkartinis*: Mokslui, dailei ir literatūrai populiaringi vienkartinis leidinys, Vilnius, 1938, p. 45–46.

drobe“: Silpnoji vertimų pusė – ir verčiant beveik visiškai pradingę rimai, nors skambesio dėlei vertėjas ne kartą sukeičia eilučių pradžių su pabaiga. Žukausko vertimas panėšėja į baltąsias eiles, nes netgi esantys rimai labai netikslūs, tuo tarpu originaliame tekste rimams skiriama kur kas daugiau dėmesio. Nežinia, ar vertėjas nesugebėjo, ar nenorėjo tų rimų išlaikyti. Mintį, jog Žukauskas galėjo tyčia siekti „vyriškesnio“, avangardistams būdingesnio eilėraščio skambėjimo, pakiša ir neišlaikyta grafinė Miłoszo eilėraščio forma: lietuviškame vertime eilutės centruojamos, laiptuojamos, keičiama jų strofika⁶⁹. Šios vertimo ypatybės krinta į akis jau nuo pat eilėraščio pradžios, plg.:

Prokuratorze, w wielkim życia boju, jedna siła ciebie i mnie sprzęgła,
 Bryły dni spadły nam na głowy. Ciężkie, ostre, jak bryły węgła.
 Aby zdobyć mięso i chleb, *śmiech dla dziecka i suknie dla żony*
 oskarżałeś w ponurej sali, słysząc oddech tłumu przyśpieszony.
 Na **zielonych** suknoch stał krzyż, z ścian w promieniu słońca błyszczał **orzeł**.
 Głosem bij! Na beret złoty wieniec. Wieniec z monet, prokuratorze!
 („Na cześć pieniądza“)

Prokurore, didžioji gyvenimo kovoj viena jėga tave ir mane surišo.
 Dienų skeveldros nukrito ant galvų. Sunkios, aštrios, kaip anglies skeveldros puolė.

Kad įsigytum duonos ir mėsos, *žmonai sukneles ir kūdikiui šypsni*,
 kaltinai niaurioj salėj, girdėdamas minią sunkiai kvėpuojančią.
 Iš sienos saulės spinduly blizgėjo **aras**. Ir kryžius ant **baltos** drobės.
 Žodžiais tvok. Ant bereto aukso vainikas. Vainikas iš monetų, prokurore!
 („Pinigo garbei“)

Apie Žukausko vertimą galima teigti, kad jis pirmasis ir gana sėkmingai su-
 pažindino lietuvius su Miłoszo poezijos idėjomis, tačiau pastarojo poetinė kalba
 jam dar buvo sunkiai įveikiama. Vertėjo naudai galima pasakyti nebent tai, kad
 lietuvių kalba nebuvo tokia išstobulinta kaip dabar, ir vertimams nebuvo keliami
 tokie aukšti reikalavimai.

69 Beje, Kėkšto knygos *Dega vėjai* (1986) komentarų autoriai Jonas Čekys ir Jonas Pilypaitis pastebi, kad nauja grafinė konstrukcija suteikiama beveik visiems *Vienkartinio* eilėraščiams – ir originaliems, ir verstiniams, žr.: Juozas Kėkštas, *Dega vėjai*, Vilnius: Vaga, 1986, p. 593.

Labai greitai, jau 1939 m., tris į lietuvių kalbą išverstus Miłoszo eilėraščių tekstus *Naujojoje Romuvoje* paskelbė Kėkštas. Tai nebuvo atsitiktinumas. Kitaip nei su Žukausku, su Kėkštu Miłoszas palaikė asmeninius ryšius ne tik tarpukariu, bet ir gyvendamas emigracijoje. Lietuvių kritikai pastebėjo, jog Miłoszas paveikė Kėkšto eilėraščio poetiką⁷⁰; lenkų poetas Kėkštui irgi skiria privilegijuotą vietą savo kūrybinėje biografijoje. *Tėvynės ieškojime* vardydamas žmones, formavusius jį kaip poetą ir asmenybę, jis mini įvairių tautų atstovus: „Lietuvius taip pat norėčiau regėti tarp savo bičiulių iš užlaikių, tačiau jie kūrė ir spausdino Kaune. Tiesą sakant, čia pasirodo tiktai vienas Juozas Kėkštas.“⁷¹ Kėkštas buvo savotiškas Miłoszo tramplinas į Kauneėjusią lietuvių kultūrinę spaudą.

Nors tradiciškai Kėkštas laikomas kairiųjų pažiūrų poetu, tačiau 1939–1940 m. jis bendradarbiavo ir katalikiškos pakraipos *Naujoje Romuvoje*. Vienas po kito čia buvo išspausdinti ir trys Miłoszo eilėraščiai „Knyga“, „Debesys“ ir „Paukščiai“⁷² iš rinkinio *Trzy zimy*. Juose vyrauja nebe visuomeninė tematika, bet karo nuojauta, katastrofizmas, individo egzistenciniai išgyvenimai. Tarpukariu versti eilėraščiai nevienodai pavykę. Turiniu ir forma originalui artimiausias pirmasis – „Knyga“. Galima tik stebėtis, kaip tiksliai išlaikytas šio sudėtingo eilėraščio ritmas ir rimas, netgi laužyta eilutė, minimaliai nutolta nuo originalo minties. Čia galime rasti priekaištų nebent leksiniam kalbos sluoksniui: neįpras-tiems žodžiams arba jų formoms:

[...] i sprawdzaliśmy w lustrze, czy na czole piętno
nie wyrosło, na znak, żeśmy już skazani.
W tych czasach nie dość było zawodzić słowami
czystymi nad patosem świata wiekuistym,
była epoka burzy, dzień apokalipsy,
państwa dawno zbudzono, stolice wrzecionem
kręciły się pijane pod niebem spienionem.
(„O książce“)

70 Vytautas Kubilius, „Tragiško nerimo lyrika“, in: Juozas Kėkštas, *Dega vėjai*, Vilnius: Vaga, 1986, p. 15.

71 Czesław Miłosz, *Tėvynės ieškojimas*, p. 282.

72 Czesław Miłosz, „Knyga“, *Naujoji Romuva*, 1939, Nr. 11, p. 226; Czesław Miłosz, „Debesys“, *Naujoji Romuva*, 1939, Nr. 33–34, p. 610; Czesław Miłosz, „Paukščiai“, *Naujoji Romuva*, 1939, Nr. 45, p. 801.

[...] stebėjom veidrodžius, ar ant kaktos išbalusios
dar neišaugo pasmerkimo ženklas.

Tokiais laikais verkšlenti galiai buvo menkas
darbas, kai ties pasaulio šio patosu
šėlo audros epocha ir **apokalipsas ošė**,
valstybių griuvo pamatai ir sostinės, lyg svaigo
pagautos, skelbė savo ir pasaulio **baigą**.

(„Knyga“)

Kiti *Naujojoje Romuvoje* paskelbti vertimai nebuvo tokie pavykę. Pavyzdžiui, „Debesys“ gerokai skyrėsi nuo Miłoszo teksto, ypač savo forma. Tačiau reikia pastebėti, kad Kėkštas buvo atsakingas vertėjas ir vėliau šiuos vertimus tobulino, pasiekdamas neblogų rezultatų. Palyginkime „Debesų“ versijas *Naujojoje Romuvoje* ir *Epochos sąmoningumo poezijoje*:

[...] i wiem, że we mnie pycha, pożądanie
i okrucieństwo, i ziarno pogardy
dla snu martwego splatają posłanie,
a kłamstwa mego najpiękniejsze farby
zakryły prawdę.

(„Obloki“)

[...] ir žinau, kad many išdidumas, aistros
ir žiaurumas ir paniekos sėklą
mirties sapnai guolį nelaisvą
nupynė, o teisybėje melo pasėta
gražiausios varsos.

(„Debesys“, 1939 m. vertimas)

[...] ir žinau, kad many išdidumas, geismas
ir žiaurumas ir paniekos grūdas
mirties sapnui paruošė guolį,
o mano melo gražiausios spalvos
uždengė tiesą.

(„Debesys“, 1955 m. vertimas)

Vertinant Kėkšto vertimus labai svarbu žinoti, jog eilėraščiai imti iš pirmojo *Trzy zimy* leidimo. Kadangi Miłoszas vėliau savo eilėraščius redagavo ir keitė, gali pasirodyti, jog Kėkštas vietomis stipriai nutolsta nuo originalo. Taip gali atsitikti, pavyzdžiui, analizuojant eilėraščio „Paukščiai“ vertimą. Vis dėlto palyginus vertimą su pirminiu šaltiniu akivaizdu, jog Kėkštas nebuvo linkęs laisvai interpretuoti ir iškraipyti Miłoszo tekstų – vertimas į lietuvių kalbą adekvatus pirmajai lenkiškai „Paukščių“ versijai. Tad Kėkštą reikėtų vertinti kaip pakankamai precizišką vertėją. Priešingai negu Žukauskas, jis ne tik perteikė Miłoszo idėjas, bet ir įveikė sudėtingą jo kalbą.

Kalbant apie Miłoszo kelią į Lietuvą, ties *Naują Romuva* vertėtų stabtelėti ne tik dėl čia paskelbtų poezijos vertimų. Tai žurnalas, kuriame atsispindi bene ankstyviausios Miłoszo pastangos „įsilietuvinti“ ir pačių lietuvių pastangos jį „lietuvinti“. 1938–1940 m. *Naujosios Romuvos* kronikoje nuolat šmėžuoja Miłoszo pavardė. 1938 m. rugpjūčio mėnesį čia išspausdinama Miłoszo fotografija ir gana plati žinutė apie jo atostogas Lietuvoje. Straipsnelyje Miłoszas pristatytas kaip stipriausias jaunosios lenkų poetų generacijos poetas, pabrėžta, jog jis labai domisi Lietuvos kultūriniu gyvenimu, rūpinasi užmegzti kultūrinius lenkų ir lietuvių ryšius, o viešėdamas Lietuvoje „stengėsi pastebėti daugiausia tai, kas čia yra gero“. Žinutės pabaigoje žadama *Naujojoje Romuvoje* išspausdinti jo eilėraščių vertimų į lietuvių kalbą⁷³. Išties, beveik po pusmečio žurnale išspausdinti Kėkšto versti Miłoszo eilėraščiai, nuolat prisimenamas ir pats Miłoszas. Kėkšto straipsnyje „Pokarinė lenkų poezija“ jis dar figūruoja kaip lenkų autorius, „Vilniaus naujovinininkas“ (beje, šia proga išspausdinamas dar vienas Miłoszo portretas)⁷⁴, tačiau žinutėje apie tai, kad jis iš Bukarešto rūpinasi grįžti į savo gimtąją Lietuvą, jau pažymima, kad Miłoszas yra „didžiojo mūsų poeto“ Milašiaus giminaitis⁷⁵. Metų pabaigoje, skelbdami 1940–ųjų *Naujosios Romuvos* programą, žurnalo redaktoriai Miłoszą įtraukia nebe į užsienio autorių skiltį, o į sąrašą savų, lietuvių, pasižadėjusių bendradarbiauti ir rašyti beletristiką, poeziją, rašinius iš literatūros istorijos bei kritikos straipsnius. Reikia atkreipti dėmesį, jog čia Miłoszo pavardė bene pirmą kartą rašoma nebe lenkiška, o lietuviška forma (Č. Milašius).⁷⁶ 1940 m. *Nau-*

73 *Naujoji Romuva*, 1938, Nr. 31/32, p. 636–637.

74 Juozas Kėkštas, „Pokarinė lenkų poezija“, *Naujoji Romuva*, 1939, Nr. 27/28, p. 543–547.

75 *Naujoji Romuva*, 1939, Nr. 45, p. 816.

76 *Naujoji Romuva*, 1939, Nr. 50, p. 942. Tiesa, Kėkštas, pristatydamas eilėraščių „Knyga“, kiek anksčiau pateikia lietuvišką Miłoszo pavardės variantą, tačiau jis rašomas skliaustuose ir labiau primena transkripciją, plg.: *Naujoji Romuva*, 1939, Nr. 11, p. 226.

joji *Romuva* spėja paskelbti du jo rašinius – „Apmąstymai apie gaisrų sezoną“⁷⁷ ir „O. Miłašiaus idėjos“⁷⁸, pasirašytus tik sulietuvinta autoriaus pavarde. Abejotina, ar pats Miłoszas tekstus redakcijai įteikė lietuvių kalba, tačiau vertėjas čia nebe-nurodomas, matyt, siekiant sudaryti įspūdį, jog autorius pakankamai gerai moka lietuvių kalbą, kad galėtų vadintis ne tiktai lenkų, bet ir lietuvių rašytoju. Beje, Miłoszas minimas ir tarp tų, kurie dalyvavo atidarant *Naujosios Romuvos* klubą Vilniuje; jis čia nebeįvardijamas nei kaip lenkas, nei kaip lietuvis, o priskiriamas „lenkiškai kalbančiai visuomenei“; lyg ir norint pabrėžti jo dvikalbę priklausomybę (atrodo, dėl to ir jo pavardė rašoma per brūkšnelį, vėl pateikiant ir lenkišką, ir lietuvišką jos formą C. Milosz-Miłašius)⁷⁹.

Kaip minėta, Kėkštas, priverstas emigruoti iš Lietuvos, rūpinosi, kad Miłoszo kūryba būtų pristatyta lietuvių išeiviams. Miłoszas neslepia liūdesio, jog jo bičiulio gyvenimas susiklostė skaudžiai, bet pasidžiaugia ir jaučiasi dėkingas, kad gyvendamas Argentinoje Kėkštas „su kitais bičiuliais lietuviais Buenos Airėse išleido stambų mano eilėraščių tomą, sudarytą iš savo išverstų kūrinių, pavadintą *Epochos sąmoningumo poezija* (1955)“⁸⁰. Be to, su knyga *Dega vėjai* (1986) Miłoszo poezija sugrįžo ir į sovietinę Lietuvą. Kėkšto knygos tarytum tęsia Miłoszo grįžimo idėją. Kėkšto vertimus knygoje jis pats palydėjo tokiais žodžiais: „Šios knygos eilėraščiai nėra išversti į ‚svetimą‘ kalbą. Juk aš šią kalbą girdėjau aplink save vaikystėje. Juozas Kėkštas grąžina mūsų bendrajai tėvynei tai, kas didele dalimi yra jos nuosavybė.“⁸¹ Vėliau, atgimimo išvakarėse, savo poezijos sugrįžimu į lietuvių kultūrą jis laikė Tomo Venclovos vertimus, kurie ne kartą buvo publikuoti anksčiau negu lenkiški originalai. Tačiau naujieji Miłoszo poezijos vertimai – jau atskiro tyrimo tema.

77 Czesław Milosz-Miłašius, „Apmąstymai apie gaisrų sezoną“, *Naujoji Romuva*, 1940, Nr. 8, p. 149–151.

78 Česlovas Miłašius-Miłosz, „O. Miłašiaus idėjos“, *Naujoji Romuva*, 1940, Nr. 22/23, p. 420–422.

79 [b. p.] „*Naujosios Romuvos* klubo atidarymas Vilniuje“, *Naujoji Romuva*, 1940, Nr. 15, p. 311–312.

80 Czesław Miłosz, *Tėvynės ieškojimas*, p. 282–283.

81 Czesław Miłosz, „Įvadas“, in: Czesław Miłosz, *Epochos sąmoningumo poezija*, p. 10–11.

Išvados

Czesławas Miłoszas poetinį vertimą suprato ne vien kaip gramatinių atitikmenų paiešką, o kaip tarpkultūrinį dialogą, padedantį tautoms pažinti viena kitą ir dėl šio pažinimo išvengti konfliktų. Tačiau iškreiptoje realybėje, kokia buvo sovietinė erdvė, iškreipiama ir vertimo esmė: Miłoszo eseistikoje išryškėja nuostata, kad be žodžio laisvės savęs realizuoti negali ne tik originalių kūrinių autorius, bet ir vertėjas, nes visapusiška kontrolė suardo ir vienu, ir kitų darbo pamatą – kūrybiškumą. Antra vertus, poetas suvokė, kad profesionaliam vertimui vien kūrybiškumo ir intuicijos nepakanka, todėl būtina tobulinti vertimo techniką, žinoti gero vertimo kriterijus.

Miłoszo ir lietuvių literatūros santykiai užsimezgė tarpukariu. Jis renkasi vieną kairiausių lietuvių autorių Kazį Borutą, jo vertimus spausdina kairiosios pakraipos lenkų leidinyje. Pirmieji Miłoszo vertėjai į lietuvių kalbą – Albinas Žukauskas ir Juozas Kėkštas – irgi buvo žinomi kaip kairiųjų pažiūrų poetai. Tik nuo 1939 m. Miłoszo poezijos vertimai į lietuvių kalbą įgauna katastrofizmo ir egzistencializmo intonacijų ir byloja ir apie kintančią istorinę situaciją, ir apie pasikeitusius idealus. Tyrinėjant Miłoszo vertimų istoriją, išryškėja niuansai, susiję su poeto tautine (savi)identifikacija. Bendradarbiavimas tarpukario Lietuvos spaudoje, jaunystės metais lietuvinata pavardė, pastangos užmegzti ryšius su savo kartos lietuvių literatais rodo, kad Miłoszas apmąstė save kaip dviejų kultūrų atstovą gerokai anksčiau, negu pasirodė jo *Isos slėnis* ir emigracijoje rašyta eseistika.

Tarpukariu Miłoszas buvo vienas iš nedaugelio lenkų vertėjų, mokėjusių lietuvių kalbą. Dėl to jo vertimai gana gerai perteikė Borutos kūrybos esmę ir patvirtino Miłoszo įsitikinimą, jog poetinio vertimo esmė – tai kuo tiksliau išlaikytas ritmas. Tuo tarpu Miłoszo poezijos vertimai į lietuvių kalbą rodo ne tik atskirų vertėjų kompetenciją, bet ir pačios lietuvių literatūrinės kalbos tobulėjimą. Tai matyti, palyginus pirmuosius Žukausko ir Kėkšto vertimus su šiuolaikinių vertėjų įdirbiu. Kalbant apie konkrečius tekstus, Miłoszo poetinių vertimų istorijoje buvo ir puikių, ir mažiau pavykusių tekstų. Visgi svarbiausiu pasiekimu šiuo atveju reikėtų laikyti patį kultūrų komunikacijos faktą. Miłoszo kontaktai su Lietuva tęsėsi ne vieną dešimtmetį, nenutrūkdami ir po jo mirties. Pačiam rašytojui, jo skaitytojams ir tyrinėtojams tai teikė ir tebetiekia ne tik intelektualų, bet ir emocinį, žmogišką pasitenkinimą. Tuo tarpu teoretikai, tokie kaip Steineris, ko gero, pasakytų, jog Miłoszo idėjų sklaida Lietuvoje, kaip ir nuo jo kūrybos neatsiejamas Lietuvos paveikslas, rodo, kad abipusių pastangų dėka buvo atliktas itin sėkmingas kultūrinis vertimas.

Czesław Miłosz and Poetry Translation: the Dialogue with Lithuania in the Interwar Period

Summary

Czesław Miłosz describes poetry translations as one of the main aspects of his creative work. During his life he translated many poems into Polish and English. Miłosz also thought a course on literary translation at University of California, Berkeley, and the theoretical problems of translation were analyzed in his essayistic writings. Miłosz regarded literary translation as the cross-cultural communication instead of assuming it as a purely linguistic phenomenon. This article focuses on the Interwar Period, and the beginning of the dialogue between Miłosz and Lithuanian literature. Miłosz published some poems by Lithuanian poet Kazys Boruta translated into Polish in early 1930s. At approximately the same time Albinas Žukauskas and Juozas Kėkštas translated some poems by Miłosz into Lithuanian and introduced him to Lithuanian readers. The artistic level of these poetry translations differs but all of them have historical importance. Miłosz's attempts to take part in Lithuanian cultural life during the interwar period also bring to light some interesting details about his national identification.

Keywords: Czesław Miłosz, Kazys Boruta, Juozas Kėkštas, Albinas Žukauskas, poetry translation, Polish literature, literary relations.
